

Сергій Дорошкевич
Петро Дорошкевич

ПРИРОДА НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

Географічний нарис

Редакційна колегія:

С. Лихота, О. Лісовий, Н. Халупко, С. Швець, З. Курлова

Рецензент:

Матвіїшина Ж. М., доктор географічних наук,
професор Інституту географії Національної академії наук України

Рекомендовано науково-методичною радою
Національного центру «Мала академія наук України»
(протокол № 2 від 26.04.2018 р.)

Дорошкевич С. Природа Новоград-Волинського району: географічний нарис / Сергій Дорошкевич, Петро Дорошкевич ; [відп. за випуск С. Лихота, О. Лісовий]. – К., 2018. – 36 с : іл.

У виданні подано особливості природи Новоград-Волинського району. Охарактеризовано сучасне географічне положення, геологічну будову, палеогеографію, корисні копалини, рельєф, клімат, внутрішні води, ґрунтовий покрив, видове різноманіття флори і фауни, ландшафтні особливості та природно-заповідний фонд.

Видання може використовуватися як навчальний посібник під час занять профільних гуртків у позашкільних освітніх закладах, а також на заняттях секцій Малої академії наук України. Посібник розрахований на учнів, вчителів і представників природоохоронних закладів. Може бути корисним усім, хто любить і цікавиться географією.

© Дорошкевич С.,
Дорошкевич П.
Національний центр
«Мала академія наук України», 2018

ПЕРЕДМОВА

Організація науково-дослідницької діяльності є одним з пріоритетних завдань для Малої академії наук України. Саме така діяльність сприяє закріпленню та поглибленню знань з предмета, розвиває творчо обдаровану та здібну до дослідницької діяльності особистість, формує її інтерес до певної наукової галузі.

Актуальність географічних досліджень у сучасному світі безперечна, оскільки об'єктом вивчення географії є наш спільний дім – планета Земля. Географічні знання розширюють світогляд людини, дають уявлення про процеси і закономірності, які відбуваються на планеті, про особливості природи й населення у різних її куточках, взаємодію між людиною і природою.

Автори географічного нарису, який ви тримаєте в руках, пропонують розпочати науково-дослідницьку діяльність зі знайомства з загадковою і неповторною природою Новоград-Волинського району, що на Житомирщині. В ньому ви знайдете відомості про географічне положення території району, геологічну будову, палеогеографію, родовища корисних копалин, отримаєте інформацію про рельєф, клімат, водні ресурси, ґрунтовий покрив, видове різноманіття флори і фауни, ландшафтні особливості, природно-заповідні території. Нарис підготовлено авторами, які мешкають на цій території, займаються освітньою діяльністю у галузі географії, керують науково-дослідними роботами учнів – членів Малої академії наук. Петро Олексійович Дорошкевич уже 35 років працює вчителем географії, створив один із найкращих в області географічних кабінетів із чудовою методичною базою. Сергій Петрович Дорошкевич пройшов шлях від учня – члена до керівника секції МАН, захистив кандидатську дисертацію. Обидва – знавці свого краю.

Праця буде корисною для широкого кола читачів: учнів, вчителів, представників природоохоронних закладів; може слугувати як довідник і туристичний посібник для людей, які люблять свою Батьківщину.

Під час написання географічного нарису використано інформацію із численних літературних джерел і періодичних видань. Картосхеми створено на основі Національного атласу України. Усі фото зроблені авторами особисто під час польових досліджень.

Сподіваємося, що нарис стане у пригоді молодому поколінню під час вивчення природи як рідного краю, так і України, у тому числі через науково-дослідну діяльність учнів системи Малої академії наук України. Сприятиме популяризації природи Новоград-Волинщини та займе гідне місце на книжковій полиці усіх, хто прагне отримати більше інформації про свій рідний край.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ

Новоград-Волинський район знаходиться на заході Житомирської області. Він посідає третє місце в області серед інших районів за площею (2098 км²) та кількістю населення. Згідно з даними 2013 року населення району становить 103 тис. осіб (56 тис. у м. Новоград-Волинський та 47 тис. – у районі).

Район утворено 7 березня 1923 року. Його центром є місто Новоград-Волинський (до 1795 року – Звягель). Перша згадка про нього датована 1257 роком.

Адміністративно район поділяється на м. Новоград-Волинський, одну селищну (смт Городниця) і 39 сільських рад, до складу яких входить 108 сіл. Найбільші населені пункти району: Новоград-Волинський, Городниця, Ярунь, Чижівка, Гульськ, Наталівка, Пилиповичі, Кикова, Броницька Гута.

Територія району простягається із півночі на південь на 77 км, із заходу на схід – на 61 км. Крайня північна точка розташована на відстані 12 км на північний схід від с. Червона Воля (51°05' пн. ш.; 27°23' сх. д.). Крайня південна – на відстані 2,5 км на південний захід від с. Немильня (50°28' пн. ш.; 27°48' сх. д.). Крайня західна точка – у 2 км на захід від с. Повчине (50°39' пн. ш.; 27°16' сх. д.). Крайня східна – у 1,6 км на південний схід від с. Вироби (50°36' пн. ш.; 28°05' сх. д.). Географічний центр району розташований на правому березі річки Случ у місті Новоград-Волинський (мікрорайон Лубчиця). Його географічні координати – 50°37'30" пн. ш. і 27°41'36" сх. д.

Картоschema 1. Географічне положення Новоград-Волинського району

Новоград-Волинський район має вигідне фізико-географічне положення. На півночі він межує з Рокитнянським районом Рівненської області й Олевським – Житомирської. На північному сході – з Ємільчинським, на південному сході – з Пулинським, а на півдні – з Баранівським районами Житомирської області. На заході сусідами Новоград-Волинського району є Березнівський та Корецький райони Рівненської області і Славутський район – Хмельницької.

Територія району знаходиться на Українському щиті, що зумовлює наявність властивих для цього геологічного утворення родовищ корисних копалин. Рельєф являє собою слабонахилену горбисто-хвилясту рівнину. Розташування у межах природної зони Полісся зумовлює сприятливі помірно-континентальні кліматичні умови.

Ґрунтовому покриву притаманна певна строкатість: поруч із малородючими дерново-підзолистими ґрунтами трапляються продуктивні сірі опідзолени та чорноземно-лучні. Район добре забезпечений водними та лісовими ресурсами (лісистість – близько 35%). Рослинний і тваринний світ характеризуються значною видовою різноманітністю. У районі функціонує 13 природоохоронних об'єктів, що покликані зберігати й відтворювати унікальні компоненти природи не лише місцевого, а й загальнодержавного значення.

Загалом природні умови Новоград-Волинського району сприятливі для розвитку господарства і життя населення.

Замок-фортеця у м. Новоград-Волинському

Смт Городниця з висоти пташиного польоту

Долина річки Случ у межах м. Новоград-Волинського

ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА, ПАЛЕОГЕОГРАФІЯ ТА КОРИСНІ КОПАЛИНИ

Геологічна будова. У геоструктурному плані територія Новоград-Волинського району знаходиться в межах північно-західного схилу Українського щита (складової Східноєвропейської платформи), який перекривають осадові відклади неогенової та четвертинної (антропогенової) систем.

Кристалічні породи Українського щита (картосхема 2) докембрійського віку. Вони часто виходять на денну поверхню на підвищених ділянках рельєфу, вододілах, схилах долин річок. Це магматичні та метаморфічні породи: сірі та червоні порфіроподібні граніти, рідше гранодіорити, туфи, мігматити, біотито-, амфіболо-, піроксено-плагіоклазові гнейси, сланці тощо.

Інтрузивні форми граніту зустрічаються двох типів: червоний порфіроподібний великозернистий (відслонюється по берегах р. Случ) і сірий середньозернистий (в околицях сіл Нова Романівка, Олександрівка, Кропивня, Киянка, Пилиповичі, Сусли). Гранодіорити в межах району поширені у вигляді витягнутої смуги від с. Майстрів до с. Сусли і десятикілометрової смуги завширшки від 1 до 2,5 км на північний схід від м. Новоград-Волинського.

Мікро- та біотитові гнейси і сланці розвинені, в основному, на південь від м. Новоград-Волинського, де вони часто трапляються у відслоненнях річок Случ, Смілка, Тня, а діабазові порфірити – на північний захід від с. Нова Романівка.

Відклади неогенової системи представлені нижньосарматським підрегіонарусом та новопетрівським регіонарусом міоцену. Нижньосарматський підрегіонарус містить глини та глинисті піски із прошарками вапняку і поширений на території між річками Случ і Тня. Новопетрівський регіонарус має локальне поширення на півночі району. Його відклади представлені світло-сірими та білими дрібнозернистими кварцовими пісками з піщаниками.

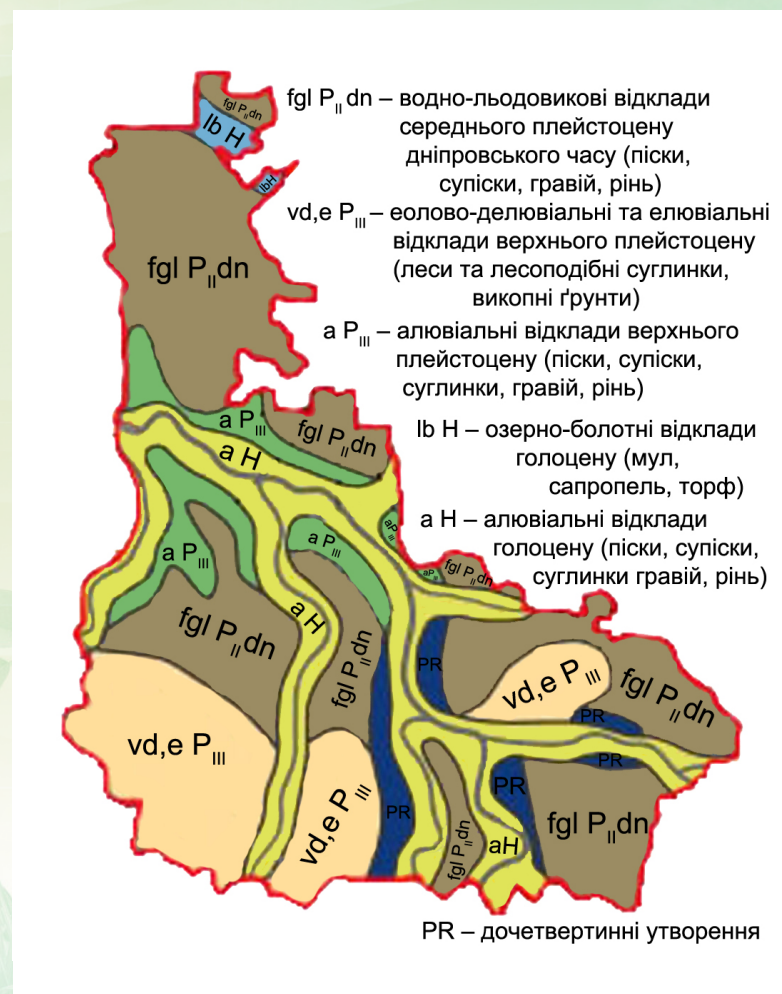

Картосхема 2. Геологічна будова (дочетвертинний зріз)

Четвертинні відклади (картосхема 3) представлені водно-льодовиковими (флювіогляціальними, fgl), еолово-делювіальними (vd), елювіальними (e), озерно-болотними (lb) та алювіальними (a) утвореннями плейстоцену і голоцену. Літологічно – це піски, супіски, леси та лесоподібні суглинки, викопні ґрунти, глини, а також торф, галька, гравій, рінь тощо.

Палеогеографія. Упродовж геологічної історії розвитку Землі природні умови на території Новоград-Волинського району неодноразово змінювались (Таблиця 1). Кожен із періодів геологічної історії характеризувався своїми особливостями. Відомості про ті чи інші палеогеографічні обстановки, події та процеси, які відбувалися у минулому, можна отримати, досліджуючи відклади, що збереглися з того часу. Ці відклади, а саме, їхні властивості й особливості, послідовність залягання шарів, літологічний і петрографічний склад гірських порід, включення (в тому числі скам'янілі рештки живих організмів) тощо, є дуже цікавою і водночас своєрідною та загадковою книгою про історію розвитку природи. Потрібно лише вміти її прочитати.

Головні особливості історії розвитку природи Новоград-Волинського району зумовлені розташуванням цієї території в межах Українського щита. Початок геологічної історії розвитку природи Новоград-Волинського району сягає, мабуть, часів зачатку нашої планети (близько 6 млрд років тому), які, попри значний розвиток науки, все-таки окутані густим туманом загадковості. Більш конкретні відомості, пов'язані з геологічними даними, сягають найдавніших періодів розвитку Землі – верхнього протерозою (**рифей** та **венд**, від 1,7 млрд до 570 млн років тому), коли територія Новоград-Волинського району була пониженим суходолом величезного острова, основу якого становили породи раннього та середнього протерозою Українського щита. Берегова лінія цього острова протягом рифею та венду періодично змінювалася, внаслідок чого західна частина району в окремі періоди ставала дном мілководного моря чи опріснених лагун.

Картосхема 3. Четвертинні відклади

Ландшафти суходолу в той час являли собою пустелю із достатньо контрастним і динамічним геоморфологічним середовищем, що було наслідком активних тектонічних рухів земної кори, інтенсивних процесів денудації, перенесення й акумуляції осадових відкладів і повної відсутності на суші живих організмів. Клімат Землі в той час, порівняно із сучасним, був більш одноманітним, із незначною потужністю атмосфери, високим вмістом вуглекислого газу (через інтенсивну вулканічну діяльність на планеті) та переважанням за площею морів та океанів над суходолом. Середні температури земної поверхні становили 40–60 °С.

Із кінця *венду* й до початку *карбону* (упродовж 570–360 млн років) територія сучасного розташування Новоград-Волинського району була суходолом. У *кембрії* суша була безжиттєвою. В *ордовіцький* період на суходолі з'явилися перші бактерії, а у прісноводних континентальних басейнах поширилися одноклітинні планктонні організми. У прибережних частинах траплялася псилофітова флора, з'явилися перші мохи та плаунові. У *силурі* з'явилися перші членистоногі – скорпіони та сороконіжки.

У *девоні* геократичні рухи каледонської складчастості призвели до орографічного підвищення території Новоград-Волинського району. Живі організми почали заселяти не лише мілководні епіконтинентальні моря, а й поширюватися углиб суходолу: рослини поступово освоювали сушу, почали розвиватися нові види наземних хребетних. У флорі девону поряд із псилофітами вже існували плауноподібні, членистостебелеві, папоротники тощо. Наприкінці девону псилофіти вимерли, проте з'явилися голонасінні. До панівних наземних безхребетних (скорпіони, багатоніжки), приєдналися комахи. Першими наземними хребетними стали земноводні (так звані стегоцефали), які проживали в заболочених приморських низовинах. У девонський час Новоград-Волинщина перебувала у межах екваторіального поясу.

Таблиця 1.
Палеогеоморфологічні умови території Новоград-Волинщини
упродовж геохронологічної історії розвитку Землі

Система	Відділ	Палеогеоморфологічні умови:				Приблизний вік, млн. р.
		мМ	акР	нС	сС	
Антропоген (Q)	Голоцен (Hl)	■ – сучасні ґрунти (1-2 м)				0,01
	Плейстоцен (Pl)	■ – леси та високі ґрунти (під час дніпровського зледеніння – флювіогляціальні піски) (до 10 м)				0,82–0,01
	Еоплейстоцен (E)	■				1,8–0,82
Неоген (N)	Пліоцен (N ₂)	■				5,0–1,8
	Міоцен (N ₁)	■ - піски, піщаники, глини, вапняки				24–5,0
Палеоген (P)	Олігоцен (P ₂)	■				37–24
	Еоцен (P ₂)	■				54–37
	Палеоцен (P ₁)	■				65–54
Крейда (K)	K ₂	■ – турон-коньякські вапняки, сеноманські піски та пісковики (4-9 м), процеси фосфоритизації та окремління				96–65
	K ₁	■				135–96
Юра (J)	J ₁ –J ₃	■				205–135
Триас (T)	T ₁ –T ₃	■				245–205
Перм (P)	P ₁ –P ₂	■				295–245
Карбон (C)	C ₃	■				305–295
	C ₂	■ з акумулятивними рівнянами				325–305
	C ₁	■				360–325
Девон (D)	D ₁ –D ₃	■				410–360
Силур (S)	S ₁ –S ₂	■				435–410
Ордовік (O)	O ₁ –O ₃	■				500–435
Кембрій (Є)	Є ₁ –Є ₃	■				570–500
Верхній протерозой (PR ₃)	Венд (V ₁ –V ₂)	■				650–570
	Рифей (R ₁ –R ₃)	■				1700–650

мМ- мілке море; акР- акумулятивна рівнина; нС - понижений суходіл; сС - суходіл; вС - підвищений суходіл

У карбоні (близько 320 млн років тому) північна частина території Новоград-Волинського району перебувала у зоні акумулятивних низовинних рівнин і мілкого моря. До кінця карбону море відступило, і територія дослідження знову стала підвищеним суходолом аж до пізньої крейди. У карбоні рослини проникли вглиб континентів, поширюючись у межах алювіальних, озерно-алювіальних та внутрішньоматерикових рівнин. Наприкінці карбону з'явилися перші хвойні та гінкгові, це період розквіту земноводних (стегоцефалів), з'явилися перші рептилії (котилозаври), серед яких були хижі, рослиноїдні та комахоїдні види. Клімат у карбоні був близьким до екваторіального.

У пермі, упродовж тріасу й аж до середини юри на планеті відбувалися активні геократичні процеси герцинської складчастості. У рослинному світі пермі провідну роль відігравали голонасінні – цикадові (сагавоподібні), хвойні та гінкгові, тоді як вищі спорові рослини та примітивні голонасінні почали втрачати свої позиції. До кінця тріасу хвойні, гінкгові та цикадофітові повністю витіснили релікти палеозойських папоротників, кордаїтів, каламітів тощо і продовжували панувати упродовж усієї юри. У пермській фауні наземних тварин стали панувати рептилії, а значна кількість видів земноводних вимерла. Серед рептилій панували котилозаври та пелікозаври, а з-поміж земноводних поширилися крокодилоподібні – лабіринтоднти. У тріасі продовжували панувати рептилії, помітно менше стало видів та ареалів поширення земноводних, у середині тріасу з'явилися перші динозаври і дрібні ссавці. Фауні юрського періоду була притаманна різноманітність гігантських рептилій, тоді ж з'явилися перші птахи – археорніси та археоптерикси.

Гранітний кар'єр поблизу с. Сусли

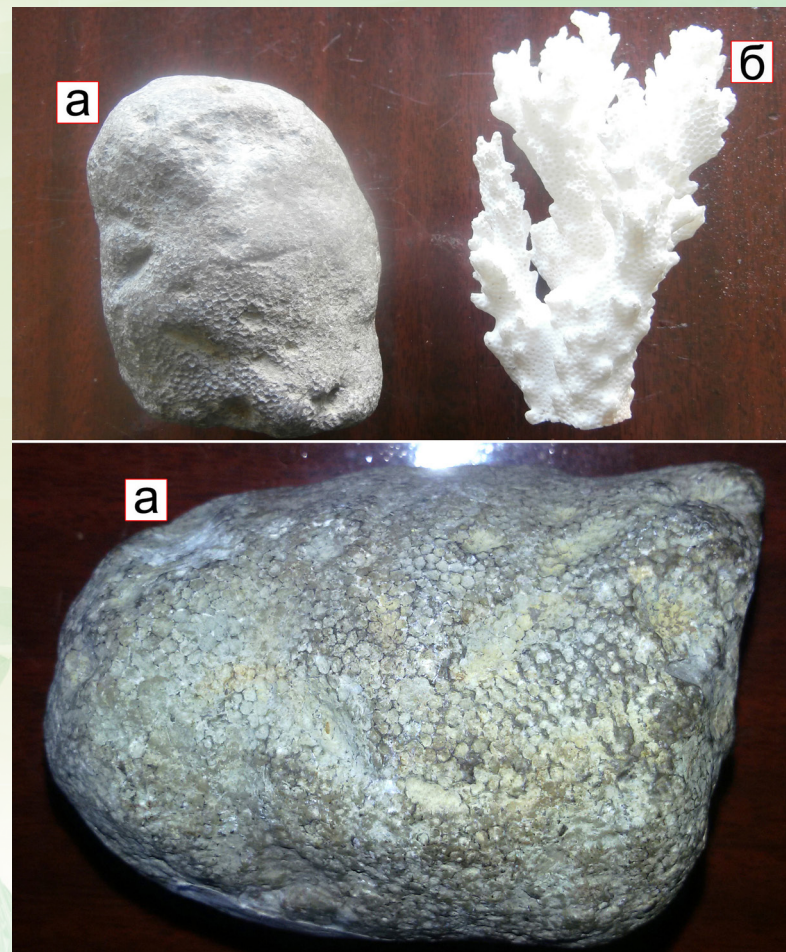

Відклади міоцену, плейстоцену та голоцену. Природне відслонення на правому березі річки Случ біля с. Тальківка

Територія Новоград-Волинського району в пермі знаходилася в межах тропічного кліматичного поясу, а наприкінці тріасу, через глобальний рух літосферних плит, перемістилася до поясу субтропічного клімату.

На початку *крейди* (114 млн років тому) розпочалася найвідчутніша на території України морська трансгресія, яка призвела до того, що у пізній крейді (90–70 млн років тому) територія Новоград-Волинського району опинилася на дні мілководного моря. Про це свідчать окремі рештки вапняків, а також мергелі, піски та пісковики, виявлені на суміжних територіях. Морська фауна того часу характеризувалася різноманітними видами коралів, амонітів, белемнітів, брахіоподів, морських їжаків, теплолюбними формами планктонних форамініфер і нанопланктону. Наприкінці крейди територія Новоград-Волинського району знов опинилася в зоні континентального режиму.

У кайнозої, упродовж *палеогену*, *неогену* й *антропогену* формувалися переважно субаеральні відклади. У флорі палеогену панували покритонасінні деревні породи; серед голонасінних були поширені хвойні. Фауна наземних тварин значно змінилася порівняно із крейдовою. Звільнені від динозаврів простори швидко опанували ссавці, які були представлені, переважно, дрібними примітивними формами гризунів, комахоїдних, приматів, копитних, хоботних, хижих тощо, які вимерли до кінця неогену

Скам'янілі рештки викопного коралу (а), знайдені в урочищі Тудора біля с. Орпи. Сучасний корал із Червоного моря (б) (експонати з географічного кабінету Орпівської ЗОШ I–III ст.)

У флорі неогену панували широколистяні ліси з вічнозеленими формами. Значним видовим різноманіттям вирізнялася наземна фауна хребетних. Панівними видами стали предки коней (анхітерії), носорогів, ведмедів, оленів, свиней, антилоп, мавп, гризунів, черепах. У пліоцені поширилася так звана «гіпаріонова» фауна, до якої входили давні (гіпаріони) та сучасні коні, олені, хоботні, носороги, антилопи, верблюди, жирафи, бегемоти, страуси, черепахи, мавпи, гризуни, шаблезубі тигри й інші хижаки. У неогені на Земній кулі з'явилися предки людини – людиноподібні мавпи.

Для плейстоцену характерні ритмічні чергування льодовикових епох із міжльодовиковими. Періоди розвитку і деградації покривних материкових зледенінь спричинювали зміщення і міграції меж природних зон із притаманними їм особливостями флори та фауни. У час максимального поширення материкового зледеніння (дніпровський палеогеографічний етап, близько 180 тис. років тому) територія знаходилася в зоні талих льодовикових вод, про що свідчать поширені у Новоград-Волинському районі піщані, супіщані та суглинкові флювіогляціальні відклади. У міжльодовикові етапи, коли природні умови були схожі на сучасні або навіть тепліші, у сприятливих для процесів ґрунтоутворення умовах формувалися горизонти викопних ґрунтів, які трапляються у межах лесових островів (Ярунь, Новоград-Волинський, Орєпи та ін.). В умовах тундри, лісотундри і так званих перигляціальних холодних степів у плейстоцені жили мамонти, шерстисті носороги, гігантський і північний олені, мускусний бик, песець, лемінг і різноманітні гризуни. Лісову фауну представляли слони, носороги Мерка, бізони, гіпопотами, ведмеді, вовки, шаблезубі кішки, рисі. У лісостепах і степах були значно поширені коні, бізони, антилопи, лосі, численні види гризунів.

Рештки кісток мамонта, виявлені у лесових відкладах під час будівництва об'їзної дороги біля м. Новоград-Волинського (експонати з географічного кабінету Орєпівської ЗОШ I–III ст.)

До кінця плейстоцену значна частина представників теплолюбної флори та фауни вимерла. У плейстоцені також завершилася еволюція приматів у вид *Homo sapiens*, до якого належимо ми з вами. Після останнього плейстоценового зледеніння, що закінчилося близько 9 тис. років тому, розпочався сучасний етап розвитку природи, який називають *голоценом*.

Корисні копалини Новоград-Волинського району (картосхема 4) визначаються особливостями геологічної будови і природними умовами часу свого формування. Серед відомих запасів корисних копалин району найбільше значення мають родовища будівельних матеріалів (гранітів, кварцових пісків, пегматитів, каолінів, апатитів), підземних вод тощо. Серед будівельних матеріалів слід відзначити запаси порід кристалічного фундаменту (гранітів, гранодіоритів тощо), які слугують чудовим будівельним і бутощобеним матеріалом. Родовища гранітів розташовані біля сіл Олександрівка, Пилиповичі, Нова Романівка, Киянка, Кропивня. На базі цих родовищ і власних запасів працює кар'єр з переробки гранітів у с. Сусли. Граніти також часто використовують як облицювальні матеріали.

Як сировину для керамічної промисловості у районі видобувають пегматити (родовища Переверзнинське, Шевченківський хутір, Червоний бір). Родовище апатиту, який використовують у хімічній, агрохімічній та харчовій промисловості, виявлено біля с. Федорівка.

Картосхема 4. Родовища корисних копалин

Мусковіти дрібноуламкові, що можуть слугувати сировиною для виготовлення електро- і радіотехніки, залягають поблизу сіл Несолонь, Чижівка, м. Новоград-Волинського.

Є в районі й невеликі поклади рідкісних металів – Новоград-Волинське рудоносне поле танталу. Окрім танталу, тут є запаси ніобію, рубідію та цезію. Тантал і ніобій застосовують в електрохімічній промисловості і сталеварінні. Тантал також використовують у медицині як сировину для створення штучних кісток, рубідій – у космічній, фотоелектронній промисловості для виготовлення спеціального надміцного скла.

Пластичні каолінові глини білого та сірого кольору поширені поблизу сіл Гульськ, Киянка, Кикова та ін. У районі розробляють Бронницьке, Городницьке, Курчицьке родовища кварцевого піску, який можна використовувати у керамічній та скляній промисловості, оптичному приладобудуванні, для виробництва хімічного посуду, у ювелірній справі тощо. Для виробництва силікатної цегли придатне Новоград-Волинське родовище піску.

У заболочених місцевостях, особливо на півночі району, є невеликі запаси болотної залізної руди і торфу. Болотна руда містить 32–40% лімоніту, однак через незручне залягання, невеликі запаси й розпошеність на значній площі, промислового значення поклади залізної руди не мають. Проте в минулому, поки не відкрили металеві залізні руди, Житомирщина постачала на ринок значну кількість металу як для потреб господарства, так і для військових цілей.

Важливими природними ресурсами Новоград-Волинщини є підземні води, експлуатаційні запаси яких становлять близько 5 тис. м³/добу. Води містять сульфатні, хлоридні та гідрокарбонатні солі кальцію і магнію.

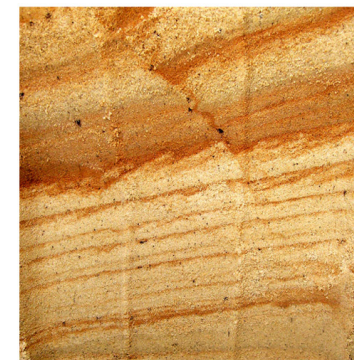
Граніт червоний порфіроподібний великозернистий (м. Новоград-Волинський)

Граніт сірий середньозернистий (с. Олександрівка)

Болотна залізна руда у стариці річки Рудня поблизу с. Барвинівка

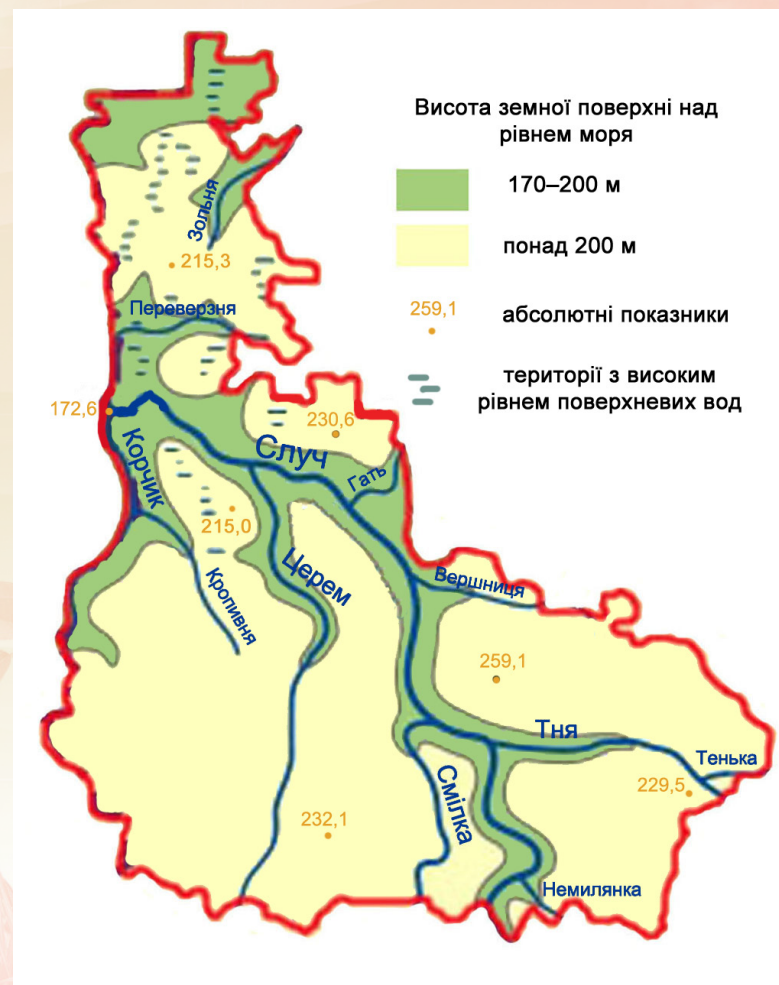

Флювіогляціальні відклади дніпровського часу біля с. Чижівки

РЕЛЬЄФ

Формування рельєфу тісно пов'язане з геологічною будовою і подіями, що відбувалися впродовж історії розвитку земної поверхні. Головними чинниками, які впливають на формування рельєфу, є ендогенні (внутрішні) й екзогенні (зовнішні), а останнім часом й антропогенні (діяльність людини) процеси.

Орографічні особливості Новоград-Волинського району спричинені розташуванням території на кристалічних породах Українського щита. Ці породи сформувалися у протерозойську еру під впливом ендогенних процесів (магматизму, метаморфізму, тектонічних рухів тощо). Згодом, у палеозойську та мезозойську ери, палеорельєф змінювався: відбувалися процеси магматизму і метаморфізму; через вертикальні й горизонтальні рухи земної кори територія зазнавала трансгресій (наступів) і регресій (відступів) морів; унаслідок денудаційних процесів (руйнування гірських порід під впливом екзогенних чинників) підняті елементи рельєфу руйнувалися, а продукти їх звітрявання акумулювалися у пониженнях. Проте сучасного вигляду земна поверхня набула у четвертинному періоді, палеогеографічні обстановки якого характеризувалися неодноразовими чергуваннями материкових зледенінь із потепліннями. Головну роль у формуванні рельєфу у цей час відігравали екзогенні процеси, спричинені сонячною енергією, діяльністю води, силами земного тяжіння (процеси вивітрявання, флювіальні, гляціальні, криогенні, аридні, еолові, делювіальні, елювіальні, колювіальні й інші). Вони слугували основою формування сучасного геоморфологічного вигляду району.

Картохема 5. Рельєф Новоград-Волинського району

Потужним фактором сучасного геоморфогенезу є також антропогенна діяльність: інженерно-будівельна, гірничо-видобувна, гідротехнічна, меліоративна тощо.

Згідно з Національним Атласом України (2007) рельєф Новоград-Волинського району являє собою слабонахилену горбисто-хвилясту рівнину на кристалічних породах, яка сформувалася в умовах диференційованих неотектонічних піднять Українського щита. За геоморфологічним районуванням територія належить до Новоград-Волинської денудованої водно-льодовикової хвилястої слаборозчленованої рівнини.

На півночі, північному сході та сході району рельєф являє собою морфоскульптури зандрово-алювіальних низовин і денудаційно-горбистих рівнин, на яких часто трапляються блюдцеподібні пониження з високим рівнем поверхневих вод. Покривні лесові та лесоподібні еолово-делювіальні утворення (лесові острови) розташовані на південному заході, в районі м. Новоград-Волинського, а також сіл Токарів, Ярунь, Орепи та ін.

Середні висоти земної поверхні Новоград-Волинського району (картосхема 5) над рівнем моря становлять близько 200 м. Найвищою точкою Новоград-Волинського району є пагорб на південно-східній окраїні с. Кущове заввишки 259,1 м над рівнем моря, найнижчою – 172,6 м – пониження на відстані 1 км на захід від с. Лучиця. Загальний нахил земної поверхні – із південного сходу на північний захід. Територію району прорізають долини річок Случ, Церем, Тня, Смілка та інших. Яри та балки є на прирічкових схилах, у річкових долинах і на лесових островах.

Слабонахилена зандрово-алювіальна низовина з блюдцеподібними пониженнями на північний схід від с. Кикова

Долина річки Случ із найнижчою орографічною точкою району на захід від с. Лучиця

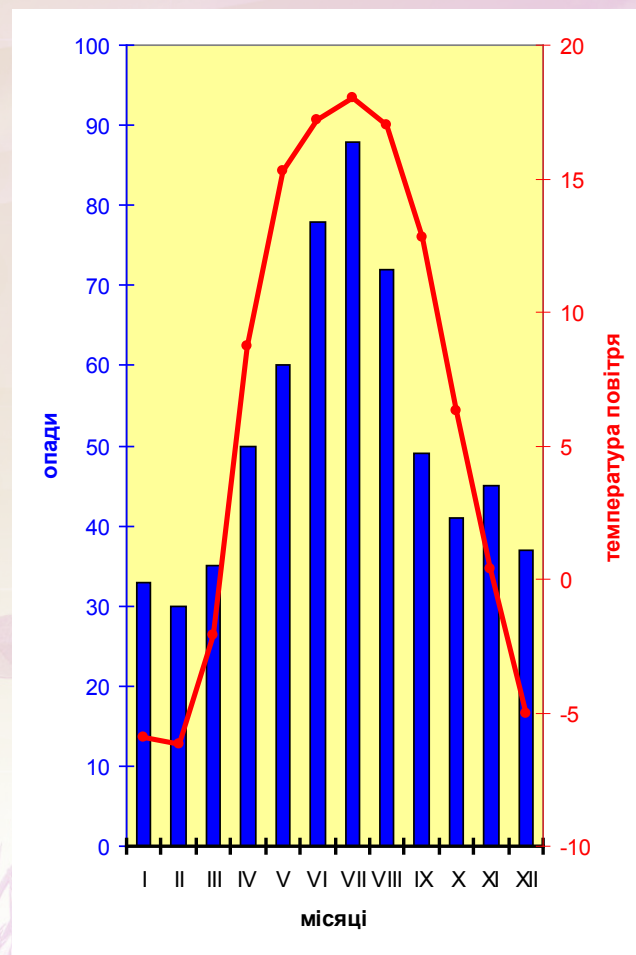
КЛІМАТ

Особливості кліматичних умов району зумовлені його фізико-географічним положенням. Основними чинниками, що впливають на клімат, є надходження сонячної радіації, циркуляція атмосфери та характер земної поверхні.

Розташування Новоград-Волинського району у помірному кліматичному поясі та невелика протяжність території з півночі на південь та із заходу на схід обумовлюють одноманітні кліматичні показники.

Основну кількість тепла земна поверхня одержує завдяки сонячній радіації. Сонячна радіація – промениста енергія Сонця, яка досягає земної поверхні у вигляді видимої і невидимої (ультрафіолетової та інфрачервоної) радіації. На земну поверхню потік сонячної радіації надходить у вигляді сумарної радіації. Сумарна кількість сонячної радіації, яка витрачається на нагрівання ґрунту і повітря й випаровування, становить 3700 МДж/м². Різницю між надходженням і витратами радіації називають радіаційним балансом. Для району він становить 1350 МДж/м², тобто близько 36% сумарної радіації. У середньому, за рік у районі буває близько 1700 годин сонячного сяяння – ясної погоди вдень.

Важливим чинником кліматичних умов є також рух повітря – циркуляція атмосфери. Переважний напрям перенесення повітряних мас – західний, південно-західний, що свідчить про вирішальний вплив під час формування погоди повітряних течій з Атлантики і Середземномор'я. Саме ці повітряні маси пом'якшують континентальність клімату і зволожують регіон. На клімат району впливають і континентальні повітряні маси, що потрапляють на територію району зі сходу. Взимку вони зумовлюють морозну, малохмарну, зі слабким вітром погоду; влітку – спекотну і суху. На територію району потрапляють і арктичні повітряні маси, які приносять морозну погоду взимку і прохолодну влітку.

Діаграма 1. Середньомісячні показники кількості опадів (мм/см²) і температури повітря (°C) по м. Новоград-Волинському (2000 р.)

Окрім перелічених чинників, на клімат району також впливають характер земної поверхні та господарська діяльність людини.

Далі наводимо середні кліматичні показники характерні для Новоград-Волинського району.

Середньомісячна температура повітря (діаграма 1) у січні становить – 5,6 °С, у липні – 18 °С; середньорічна температура – 7,1 °С (2000 р.). Абсолютний мінімум температури повітря дорівнює – 34,4 °С, максимум – 35,8 °С. Атмосферний тиск становить, у середньому, взимку 1019 гПа, влітку – 1013 гПа. Середньорічна швидкість вітру – 3,8 м/с. Середньорічна кількість опадів дорівнює 650–680 мм/см². Найбільша кількість опадів випадає із квітня по жовтень – понад 450 мм/см², значно менше, близько 200 мм/см² – із листопада по березень. Найбільша кількість опадів, що випадала за одну добу, – 70 мм/см² (1913 р.). Середньорічні показники тримання снігового покриву – 85 днів. Середня висота снігового покриву – близько 15 см. Серед несприятливих явищ: протягом року днів з хуртовиною 14, з ожеледицею 10, з грозою 25, з градом 1–2.

Метеорологічні спостереження за останні роки ХХ та початку ХХІ століття фіксують позитивні відхилення середньорічних показників температур повітря. Так, якщо у 1977 році середня температура становила 6,7 °С, то вже у 2000 році цей показник дорівнював 7,1 °С, а у 2010 році – 8,4 °С. Максимум був зафіксований 2015 року – 9,8 °С.

Наближається гроза

Завтра – сонячна погода

ВОДНІ РЕСУРСИ

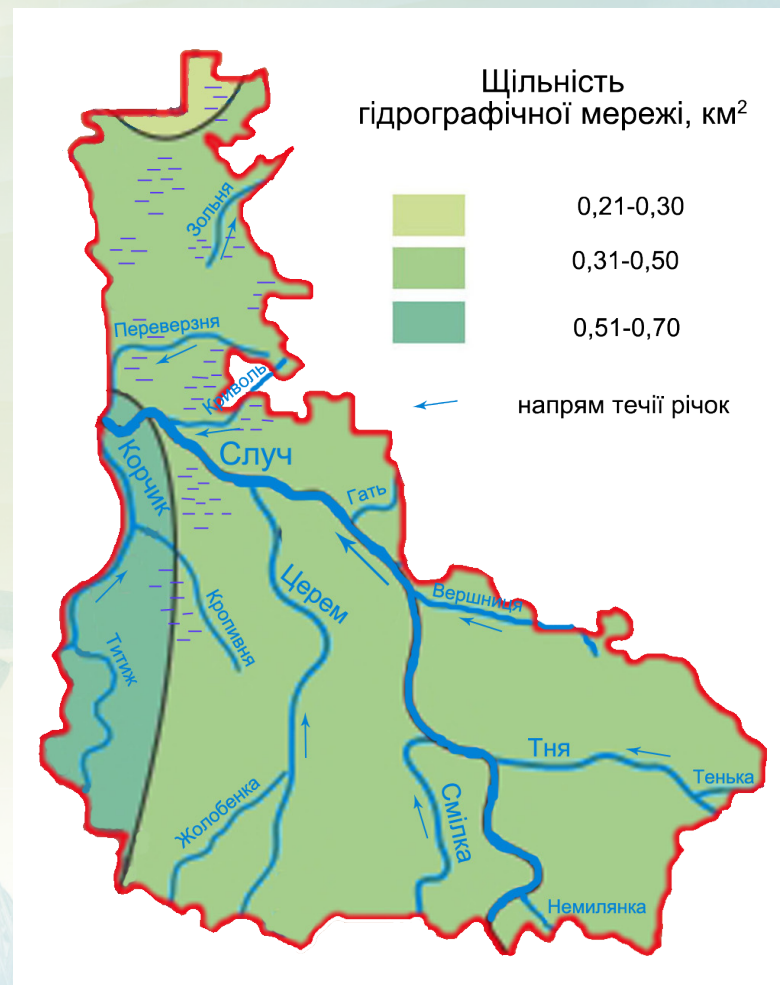
Геологічна будова, рельєф та кліматичні умови Новоград-Волинського району створюють достатньо сприятливі умови для забезпечення населення і господарства ресурсами внутрішніх вод.

Щільність гідрографічної мережі річок району становить, в середньому, близько 200 м/км² (картосхема 6). Показники середньої швидкості течії зумовлені незначним похилом рельєфу (близько 1 м/км) і становлять 0,1–0,4 м/с. Для річок району характерне змішане живлення (снігове, дощове, підземне тощо).

Майже вся Новоград-Волинщина належить до басейну р. Случ – найбільшої річки району. Лише північна частина території, а саме водозбір р. Зольні, належить до басейну р. Уборть. Загалом територією району тече 19 відносно крупних річок (табл. 2).

Случ – друга за довжиною річка Житомирщини, третинна притока Дніпра. Вона починає свій шлях біля с. Червоний Случ, що на Хмельниччині, і несе свої води до річки Горинь, у яку впадає біля с. Колки Рівненської обл. Загальна довжина річки – 451 км (у межах району – 83 км) із площею басейну – 13 800 км². Її притоками у Новоград-Волинському районі є річки Церем, Тня, Смілка, Корчик, Переверзня, Немилянка, Вершниця, Гать, Криволь та ін.

Церем – ліва притока р. Случ – починається в урочищі Вересенське, що поблизу с. Красуля Баранівського району. Загальна довжина річки – 58 км (у межах району – 47 км), площа водозбору – 611 км². Має притоки: Жолобенку (24 км), Кошелівку (20 км), Кропивню (14 км) тощо.

Картосхема 6. Внутрішні води

Тня – права притока р. Случ загальною довжиною 75 км (26 км у межах району). Площа водозбору – 1030 км². Починається в урочищі Биковське поблизу с. Товща Романівського району. Має притоку – р. Тенька загальною довжиною 27 км.

До великих приток р. Случ також належать річки Смілка та Корчик. Смілка – ліва притока протяжністю 71 км, у межах району – 24 км, а площа басейну дорівнює 1117 км². Корчик – одна з найбільших приток Случі завдовжки 85 км, у межах району – 21 км. Найбільші притоки Корчика в районі – річки Титиж (23 км) та Кропивня (17 км).

Таблиця 2. Річки Новоград-Волинського району

Назва річки	У яку річку впадає	Довжина у межах району, км	Загальна довжина, км
Случ	Горинь	83	451
Церем	Случ	47	58
Тня	Случ	26	75
Смілка	Случ	24	71
Титиж	Корчик	23	23
Корчик	Случ	21	85
Переверзня	Случ	20	20
Кошелівка	Церем	20	20
Жолобенка	Церем	18	24
Вершниця	Случ	17	18
Кропивня	Корчик	17	17
Кропивня	Церем	14	14
Рудня	Случ	12	12
Немилянка	Случ	8	24
Гать	Случ	7	14
Криволь	Случ	7	26
Зольня	Уборть	6	24
Тенька	Тня	4	27
Могилівка	Случ	2	21

За класифікацією до водних ресурсів належать не лише річки, а й озера, водосховища, ставки, болота, канали, підземні води тощо.

У районі велика кількість каналів (утворених в результаті осушення земель), є ставки, невеликі озера тощо. На річці Случ біля м. Новоград-Волинського знаходиться водосховище із площею водного дзеркала 0,96 км² та об'ємом 1,8 млн м³.

Заболоченість території району перевищує 2%. Болота зосереджені переважно на півночі району. Прилягають вони до місць із високим рівнем ґрунтових вод: блюдцеподібних елементів рельєфу, заплавл річок, стародавніх річкових долин та улоговин стоку, що утворені талими льодовиковими водами тощо. У них за анаеробних умов часто утворюється торф, який населення використовує як добриво і паливо.

Русло, заплава і долина річки Случ біля с. Тальківка

ФЛОРА ТА ФАУНА

Рослинний світ. Наразі природний рослинний покрив Новоград-Волинського району (картосхема 8) значно змінений внаслідок антропогенної діяльності. Так, у південній та центральній частинах району дубові діброви і дубово-соснові субори, які росли тут у доісторичну епоху, вже повністю замінили агрофітоценози. Природні дубові насадження насінневого походження збереглися лише невеликими островними ділянками у заповідному стані (заказники «Туганівський», «Михеївський», «Сапожинський»). У північній частині району природні лісові масиви (бори, субори, вільшаники) збереглися, проте й вони більшою чи меншою мірою зазнали антропогенного впливу. Агрофітоценози приурочені тут до населених пунктів.

На сьогодні лісистість Новоград-Волинського району становить близько 35%. Поширеними деревними породами є: сосна, дуб, вільха, осика, береза, ялина, клен, липа, граб, тополя, ясен, модрина тощо. У підліску трапляються крушина, рододендрон, бруслина, горобина, зіновать, бузина, ліщина тощо. На особливу увагу з-поміж названих видів заслуговує рододендрон жовтий, квітку якого зображено на гербі Новоград-Волинського району. Це – релікт третинної флори, який дивом зберігся на території нашого району й охороняється в Городницькому заказнику. У трав'янисто-чагарниковому ярусі ростуть чорниця, ожина, малина, суниця, брусниця, журавлина, конвалія, сон-трава, барвінок, звіробій, мати-й-мачуха, косяниця, орляк, осока, квасениця, яглиця, копитняк, веснівка та ін.

Картосхема 7. Рослинність

Агрофітоценози займають основну площу території району. На землях сільськогосподарського використання вирощують різноманітні сільськогосподарські культури (зернові, бобові, пасльонові, овочі, фрукти тощо). Часто агрофітоценози зайняті бур'янами, серед яких можна згадати пирій, лободу, лопух, молочай, кульбабу, полин тощо.

Лучна та болотна рослинність на території району поширена епізодично по річкових заплавах, болотах, на схилах балок. Видовий склад рослинності тут представлений мітлицею, кострицею, тонконогом, конюшиною, тимофіївкою, пирієм, щучником, жовтцем, очеретом, рогозою, осокою та іншим різнотрав'ям.

Рослинність водойм представлена осокою, комишем, рогозою, очеретом, стрілолистом, півниками, цикутою (мілководні рослини) і лататтям, глечиком, рдесником, ряскою, жабурником, елодеєю (глибоководні та вільноплаваючі рослини).

Загалом рослинний світ Новоград-Волинщини характеризується різноманітністю і неповторністю. Він є генетично багатим матеріалом, де поряд можна зустріти різні типи організації рослинного світу: лікарські й отруйні, декоративні, ендемічні і реліктові рослини тощо.

Гриби – одне із царств живих організмів, які раніше відносили до нижчих рослин. Гриби поєднують у собі ознаки рослинного (нерухомість, ріст вгору, наявність клітинних стінок) і тваринного (гетеротрофний тип обміну речовин, наявність хітину) світів. Поділяються на справжні гриби, ооміцети та слизовики. Відіграють важливе значення у житті людини: дріжджі використовують у хлібопеченні й пивоварінні; плісняві гриби – у мікробіології; багато видів грибів придатні для вживання, а деякі з них навіть культивують (печериці, плевоти). Серед грибів є і смертельно отруйні: біла поганка, мухомор пантерний та ін.

Сосновий бір з підліском рододендрона жовтого

Дуб звичайний

Болотна рослинність

Вільха чорна

Яблуня лісова

Крушина ламка

Вишня цвіте

Цвіт черемхи

Цвіт рододендрона жовтого

Тваринний світ. Новоград-Волинщина досить багата на представників тваринного світу, проте це не знімає гостроти питання щодо охорони значної кількості видів.

У фауні району можна зустріти як представників безхребетних (одноклітинні, багатоклітинні, ракоподібні, павукоподібні, черви, комахи), так і хребетних видів (земноводні, плазуни, риби, птахи, ссавці).

Із одноклітинних у водоймах району мешкають саркодові, інфузорії, бичоносці; з багатоклітинних – коловертки, п'явки, моховатки, членистоногі (ракоподібні, павукоподібні, комахи), в'їчасті й малоцетинкові черви. Особливо велика питома вага порівняно з іншими безхребетними комахами. Поширеними є представники рядів бабок, одноденок, веснянок, клопів, сітчастокрилих, двокрилих, твердокрилих, перетинчастокрилих тощо.

У проточних водах річок водяться червононогі і двостулкові молюски (м'якуни): калюжниця та жабурниця річкові, перлівниця, мишечка, лунка, бітинія. У ставках живуть різні види ставковиків, калюжниця та жабурниця озерні, пухирчикові та ін.

Велика кількість безхребетних тварин живе у ґрунті або проводить там певну стадію свого життєвого циклу (дощовий черв'як, дрітляк, ґрунтовий кліщ, попелиця, вовчок (капустянка), хрущ, бронзівка, сарана, довгоносик, коники, совки, бражник, колорадський жук, плодожерка та багато інших). Окремо варто відзначити різноманітні види лускокрилих (метеликів), які, окрім своїх важливих природних функцій, мають й естетичне значення.

Окрасою місцевої фауни є: махаон, подалірія, сатурнія, павичево око, голуб'янка, галатея, лимонниця, кропив'янка, жалібниця, перламутрівка, білан та ін. До найважливіших безхребетних лісових біоценозів належать жук-носоріг, жук-олень, хрущ, листоїд, бронзівка, мокриця, кістянка, короїд, скрипун, довгоносик, жужелиця, кліщ, косарик, павук, сонечко, мураха тощо.

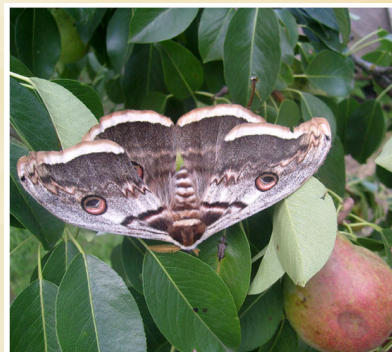
Фауна хребетних Новоград-Волинського району характеризується значною видовою різноманітністю. Типовими представниками земноводних є тритон, жаби (трав'яна, зелена, ставкова, сіра), квакша.

Серед плазунів згадаємо ящірок (прудку, живородящу), вужа, гадюку, мідянку, черепаха.

У водоймах району водяться карась, короп, щука, окунь, плітка, в'юн, линь, пічкур, йорж, верхівка.

Найбагатший видовий склад серед хребетних у птахів. Причому видова орнітофауна району не постійна, а достатньо динамічна. У зимовий період її представниками є грак, ворона, сорока, галка, дятел, голуб, глухар, тетерук, горобець, зяблик, чиж, щиглик, синиця, вівсянка, коноплянка та ін. Навесні вона поповнюється шпаком, жайворонком, ластівкою, солов'єм, одудом, зозулею, перепелом, дикими гускою та качкою, чаплею, лелекою та ін. Загалом у районі налічується понад 150 видів птахів.

Фауна ссавців представлена комахоїдними (кріт, їжак, землерийка), рукокрилими (вечірниця, кажан), гризунами (миша, полівка, бурозубка, хом'як, ховрах, щур, ондатра, бобр, білка), зайцеподібними (заєць), хижими (ласка, тхір, куниця, норка, єнотоподібний собака, борсук, лисиця, вовк), парнокопитними (лось, олень, косуля, дикий кабан).

Сатурнія грушева

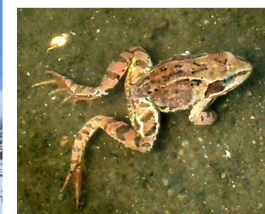
Мурашки лісові

Їжак європейський

Лелека білий

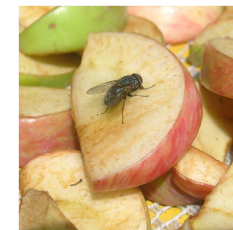
Жаба трав'яна

Ящірка прудка

Равлик садовий

Муха кімнатна

ҐРУНТОВИЙ ПОКРИВ

Ґрунтовий покрив Новоград-Волинського району достатньо неоднорідний, що зумовлено чинниками ґрунтоутворення (материнськими породами, рельєфом, кліматичними умовами, близькістю ґрунтових вод, біотою, тривалістю ґрунтоутворення тощо).

За агроґрунтовим районуванням район належить до бореально-помірно холодного ґрунтового-біокліматичного поясу. Основними генетичними типами ґрунтів (картосхема 7), що трапляються на території району, є: дерново-підзолисті (слабопідзолисті піщані та глинисто-піщані, середньопідзолисті оглеєні), ясно-сірі та сірі опідзолені (сірі лісові), чорноземи опідзолені, лучні та чорноземно-лучні, торфово-болотні, дернові (піщані, глинисто-піщані, супіщані).

Дерново-підзолисті ґрунти займають більшу частину території району. Ґрунтоутворювальними породами цих ґрунтів є піщані та супіщані флювіогляціальні та алювіальні відклади. На різноманіття дерново-підзолистих ґрунтів впливає високий рівень ґрунтових вод, розвиток їх під хвойними та широколистяними лісами і локальні особливості рельєфу зандрових рівнин. Під час формування профілю дерново-підзолистих ґрунтів вирішальну роль відіграють дерновий та підзолистий ґрунтоутворювальні процеси. У ході дернового процесу накопичується та акумулюється гумус, а підзолистий процес завдяки фізико-хімічним та біологічним реакціям забезпечує розклад гумусу та півтораоксидів із подальшим їх винесенням і накопиченням углиб за ґрунтовим профілем. У результаті формується гумусово-елювіальний горизонт, під яким розміщуються горизонти вимивання (елювіальний) та вмивання (ілювіальний).

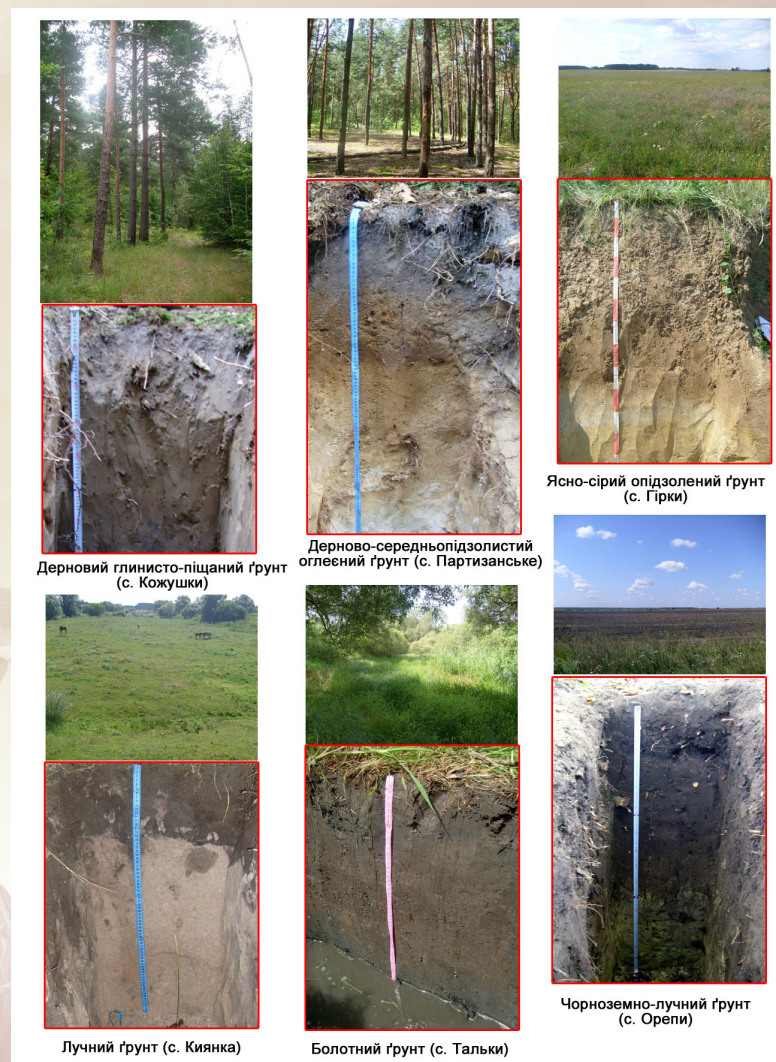

Картосхема 8. Ґрунтовий покрив

В ілювіальному горизонті відкладаються речовини, що винесені з верхніх генетичних горизонтів. Гранулометричний склад дерново-підзолистих ґрунтів піщаний, глинисто-піщаний, вони часто оглеєні. Вміст гумусу в них, як правило, не перевищує 1,5%. Реакція ґрунтового розчину кисла ($pH = 4,5-5,5$).

Ясно-сірі та сірі опідзолені ґрунти займають проміжне місце між дерново-підзолистими і чорноземами. Формуються вони під впливом тих самих елементарних ґрунтоутворювальних процесів, що й дерново-підзолисті. Проте материнськими породами сірих лісових ґрунтів є лесоподібні суглинки та леси. У Новоград-Волинському районі ясно-сірі та сірі опідзолені ґрунти поширені на лесових островах, де вони сформувалися під лісовою рослинністю. За гранулометричним складом – це вже легкі-середні суглинки з дещо вищим вмістом гумусу (1–2%). Їх кислотність залишається високою ($pH = 4,5-5,5$).

Чорноземи опідзолені, лучні та чорноземно-лучні ґрунти мають незначне поширення і трапляються локально. Для цих ґрунтів характерний потужний темний гумусовий горизонт, поступовий перехід до ґрунтоутворювальної породи (лесу чи лесоподібних суглинків), високе положення лінії скипання карбонатів. У чорноземах опідзолених простежується гумусово-ілювіальний горизонт і наявна присипка SiO_2 . Чорноземно-лучні ґрунти мають темніший і розтягнутий гумусовий горизонт, а в нижній частині профілю спостерігається горизонт оглеєння, пов'язаний із близькістю рівня ґрунтових вод. Чорноземи опідзолені та чорноземно-лучні ґрунти володіють найсприятливішими характеристиками для вирощування сільськогосподарської продукції.

Значно поширені в межах Новоград-Волинського району дернові ґрунти. Вони формуються під впливом лучної стадії дернового процесу. Це призводить до утворення під трав'яною рослинністю добре розвиненого гумусового горизонту. Дернові ґрунти трапляються в долинах річок, у знижених елементах рельєфу на алювіальних, воднольодовикових та інших генетичних типах відкладів. Гранулометричний склад (легкі, середні, важкі суглинки) залежить від механічного складу ґрунтоутворювальної породи. Вміст гумусу коливається від 2 до 6%, кислотність слабокисла, близька до нейтральної.

Болотні ґрунти утворюються під впливом болотної стадії дернового процесу в зв'язку з надмірним зволоженням. Якщо органічні речовини внаслідок анаеробних умов водного середовища розкладаються повільно або не повністю, то утворюються торфові прошарки. Торфово-болотні ґрунти формуються на перезволожених і понижених ділянках рельєфу, часто – на заболочених ділянках заплав.

Загалом ґрунтовий покрив району характеризується значною строкатістю і різноманітністю. Поряд із родючими ґрунтами значні площі займають еродовані, кислі та інші низкопродуктивні землі, які потребують бережного, науково-обґрунтованого ставлення до себе.

«Боротьба» лісової та степової рослинності

Білий гриб

Опеньок осінній

Біла поганка

Маслюки звичайні

Строчки та сморчки

ЛАНДШАФТИ

Сучасний вигляд ландшафтів Новоград-Волинського району значною мірою зумовлений їх природною еволюцією та особливостями господарського використання території. Схожий до сучасного стан стійких компонентів природних ландшафтів (геологічна будова, рельєф) був властивий ландшафтам Новоград-Волинського району з пізнього плейстоцену. Менш стійкі компоненти ландшафтів (рослинність, ґрунти, внутрішні води) зазнавали постійних змін, позаяк істотно залежали від стану клімату у плейстоцені та голоцені.

Наразі справжні природні ландшафти Полісся внаслідок господарської діяльності людини майже не збереглися, оскільки тісно переплетені з антропогенними й постійно, більшою чи меншою мірою, зазнають антропогенного тиску.

За ландшафтним районуванням територія району належить до Городницько-Ємільчинського та Корецько-Новоград-Волинського районів області Житомирського Полісся.

На основі картографічних матеріалів із Національного атласу України (2007), а також зважаючи на дані власних ландшафтознавчих досліджень побудовано картосхему ландшафтів Новоград-Волинського району (картосхема 9). Зокрема, підтверджено межі поширення ландшафтів алювіально-зандрових низовин, плоско-хвилястих, із дерново-підзолистими ґрунтами, низинними болотами, під борами та суборами (1), зандрових низовин, горбисто-хвилястих із виходами кристалічних порід, дерновими та підзолистими ґрунтами під масивами борових та суборових лісів (2), зандрових низовин, підвищених, плоско-хвилястих із виходами кристалічних порід і денудаційними останцями, дерновими та дерново-підзолистими ґрунтами, з островами борових та суборових лісів (3),

Картосхема 9. Ландшафти Новоград-Волинського району

зандрових низовин, хвилястих, із лесовими останцями, з дерновими, дерново-підзолистими, чорноземно-лучними та сірими опідзоленими ґрунтами, переважно під суборовими лісами (4), заплавної ландшафтів рівнин (6). Продовжено у східному напрямі, до межиріччя річок Церем і Смілка, межі поширення ландшафтів лесових височин, розчленованих ярами та балками, врізаними до кристалічних порід, із сірими опідзоленими ґрунтами, острівними дубово-грабовими дібровами.

Характеризуючи зандрові низовини на кристалічному фундаменті, де переважають дерново-підзолисті ґрунти під лісами борового і суборового типів, відзначимо, що тут провідним компонентом ландшафту є водно-льодовикові піски, які сягають потужності у 4–6 м і на більшій частині території залягають одразу на гранітах або продуктах їх вивітрювання. Місцями трапляються еолові пагорби, а в пониженнях – болота і заболочені землі. На зандрових пісках сформувалися дерново-слабopідзолисті ґрунти під сосновими, рідше сосново-дубовими лісами, місцями березняками. Серед лісових масивів часто трапляються луки. Такий тип місцевості притаманний району смт Городниці, сіл Мала Цвіля, Курчиця, Суховоля тощо.

Відносно менші площі займають алювіально-зандрові заболочені низовини з переважанням дерново-підзолистих і болотних ґрунтів. Вони відрізняються від попереднього типу місцевості більшою кількістю болотних масивів. Цей тип місцевості розвинений на крайній півночі району – біля сіл Броницька Гута і Червона Воля.

Долинно-терасові піщано-горбисті місцевості із дерново-слабopідзолистими ґрунтами, боровими і суборовими лісами поширені уздовж річок. Вони складені відсортованими та перевіяними пісками. Для цих місцевостей характерне чергування горбистих пісків під лісовою рослинністю і заболочених понижених ділянок.

Горбисто-хвиляста зандрова низовина з антропогенними ландшафтами під масивами борових та суборових лісів поблизу смт Городниці

Зандрова низовина з лесовими останцями під агроантропогенними ландшафтами поблизу с. Дідовичі

Заплавні ландшафти займають невеликі площі по заплавах річок. Вони часто заболочені, покриті осоково-моховими болотами, різнотравно-злаковими луками. По долинах річок Случ, Смілка, Тня спостерігаємо виходи кристалічних порід.

Зандрові низовини підвищені, плоскохвилясті, з виходами кристалічних порід і лесовими останцями, прорізані з півночі на південь давньодолинно-лучними та давньоозерними пониженнями місцевостями поширені у східній частині Новоград-Волинського району. Тут сформувалися дерново-підзолисті, дернові та чорноземно-лучні ґрунти.

Місцевості лесових островів трапляються окремими ділянками біля м. Новоград-Волинський і сіл Токарів, Ярунь, Орепи. На лесових відкладах під грабово-дубовими лісами тут сформувалися світло-сірі та сірі опідзолені ґрунти. Наразі природні лісові масиви у цих місцевостях знищені.

Ландшафти зандрової хвилястої низовини біля села Кожушки із дерновими оглеєними ґрунтами під вільшаниками з барвінком у трав'янисто-чагарниковому ярусі

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД

На території району знаходиться 13 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення. Це переважно заказники (10 об'єктів), а також пам'ятки природи (1) і парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (2). Заказниками називають ділянки природної території, на яких постійно або у певні сезони оберігають окремі види тварин, рослин або загалом природний комплекс. Пам'ятки природи – це окремі природні об'єкти, які мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення. Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошують найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва із метою їх охорони і використання з естетичною, виховною, науковою, природоохоронною та оздоровчою метою. На території району знаходиться два лісових, ботанічний, загальнозоологічний і гідрологічний заказники загальнодержавного значення і чотири лісових і загальнозоологічний – місцевого.

«Туганівський» – лісовий заказник загальнодержавного значення площею 245 га. У ньому охороняються рідкісні, збережені у природному стані високобонітентні дубові насадження насінневого походження.

Урочище «Модрина» – лісовий заказник загальнодержавного значення площею 36 га із насадженнями модрини європейської (близько 12 га) віком від 140 до 170 років, а також дуба і граба (24 га).

«Городницький» – ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 352 га. Тут у природному стані зберігають зарості рододендрона жовтого (азалії понтійської) – релікта третинної флори.

«Казява» – загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення площею 1859 га. Це територія болота – одного з найбільших місць поселення бобрів, ондатри, а також постійних глухариних і тетерукових токовищ. Тут гніздиться велика кількість видів болотних і водоплавних птахів. Серед рослин зберігають чорницю, журавлину та інші цінні лікарські рослини.

Картохема 10. Природно-заповідні території та об'єкти

«Червоновільський» – гідрологічний заказник загальнодержавного значення площею 805 га. Це низовинне сфагнове болото з осоковими і злаковими угрупованнями.

«Сапожинський» – лісовий заказник місцевого значення площею 100,1 га із високобонітентними насадженнями 80–90-річної сосни, а також високостовбурного дуба, ясена, берези, осики, вільхи, граба. У минулому був об'єктом масових лісозаготівель корабельної деревини, яку сплавляли по Церему та Случі для реалізації на закордонних ринках.

«Михеївський» – лісовий заказник місцевого значення площею 35 га. Являє собою високобонітентне змішане насадження, серед якого дуб є потомством корінного деревостану насінневого походження. Ця територія входила до складу Михеївського корабельного гаю.

«Сторожівський» – лісовий заказник місцевого значення площею 0,4 га. Унікальне насадження штучного походження модрина європейської 140-річного віку.

«Ботанічний» – лісовий заказник місцевого значення площею 0,6 га. Це 150-річні посадки модрина та ялини європейської, сосни звичайної, дуба черешчатого тощо.

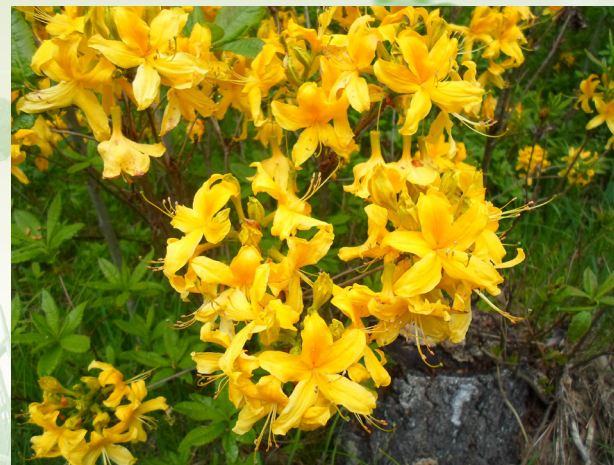
«Кленівський» – загальнозоологічний заказник місцевого значення площею 296 га. Являє собою торфове болото з великою кількістю відкритих водойм, що заросли болотною рослинністю. Це місце оселення бобрів та ондатри. Тут гніздуються до 15 видів птахів, налічується близько 20 видів риб, земноводних, плазунів.

Серед пам'яток природи згадаємо скелю «Кам'яний гриб». Це геологічна пам'ятка природи місцевого значення. За формою вона нагадує гриб і складається із червоного порфіроподібного граніту.

Є в районі і парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Городницький парк загальнодержавного значення площею 21 га і дендропарк «Пілява» площею 6,6 га. Городницький парк засновано у 1880–1890-х роках. Парк розташований по обидва берега р. Случ, у ньому ростуть 42 деревні і 20 чагарникових порід переважно місцевої флори. У дендропарку «Пілява» росте близько 75 видів деревних та чагарникових порід.

**Модрина європейська – об'єкт охорони
однойменного лісового заказника**

**Рододендрон жовтий – релікт третинної флори.
Городницький заказник**

Загальна площа заповідних територій Новоград-Волинщини дорівнює 3756,7 га, це 1,79% площі району. Але для нормального розвитку природних комплексів необхідно, щоб площа природоохоронних територій була не меншою ніж 10–15%.

Наші пропозиції для збільшення площі та кількості природно-заповідних територій у Новоград-Волинському районі:

– максимально збільшити площі вже наявних природоохоронних об'єктів, у яких охороняють типові для Новоград-Волинського району ландшафти («Туганівський», Урочище «Модрина», «Городницький», «Казява», «Михеївський», «Кленівський»), за рахунок приєднання суміжних земель з однотипними ландшафтними особливостями;

– створити нові природоохоронні об'єкти у межах східної і південно-східної території Новоград-Волинського району, де вони взагалі відсутні. Як варіант, можемо запропонувати створення гідрологічних або гідрогеологічних заказників по долинах річок Случ, Тня, Смілка; вилучити з-під земельного користування низькобонітентні землі і штучно відтворити на них притаманні їм природні комплекси або принаймні позбавити їх антропогенного впливу;

– внести до природно-заповідного фонду району долину р. Случ у межах м. Новоград-Волинського із відслоненнями гранітів, льодовиковими уступами і терасами, мальовничими берегами й унікальними рослинними асоціаціями як елемент гуманістичних ландшафтів, які мають надзвичайну естетичну цінність;

– розглянути можливість внесення до переліку геологічних пам'яток природи (під назвою, наприклад, «Три брати») три вертикально розміщених валуни з граніту червоного порфіроподібного на площі близько 30 м², що знаходяться на північно-східній окраїні м. Новоград-Волинського.

«Боброве» болото. Загальнозоологічний заказник «Казява»

Скеля «Кам'яний гриб» – геологічна пам'ятка природи

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас палеогеографічних карт Української і Молдавської РСР (з елементами літофацій) : Масштаб 1:2 500 000 / [Д. Є. Айзенберг, Н. М. Баранова, М. Ф. Веклич та ін.] ; за ред. В. Г. Бондарчука. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. – 78 карт.
2. В краю ландыша и азалии / [Г. К. Смык, Н. Н. Бортняк, Л. С. Балашев и др.] ; под ред. Г. К. Смык. – К. : Урожай, 1989. – 208 с.
3. Веклич М. Ф. Палеоэтапность и стратотипы почвенных формаций верхне-го кайнозоя Украины / М. Ф. Веклич – К. : Наукова думка, 1982. – 202 с.
4. Географія. Словник-довідник / [Автор-укладач В. Л. Ципін]. – Харків : Країна мрій, 2006. – 176 с.
5. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / [Відп. ред. О. М. Маринич та ін.]. – К. : Вид-во «Українська Радянська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1989. – Т. 1. – 416 с.; 1990. – Т. 2. – 480 с.
6. Ґрунтознавство : Підручник / [Д. Г. Тихоненко, М. О. Горін, Ж. М. Матвіїшина та ін.] ; за ред. Д. Г. Тихоненка. – К. : Вища школа, 2005. – 703 с.
7. Довідник природних ресурсів Житомирщини / [Під ред. О. Я. Поліщука]. – Житомир : «Льонок», 1993. – 143 с.
8. Еколого-географічний словник-довідник Житомирщини / [Автор-укладач М. Ю. Костриця]. – Житомир : М.А.К.ЛТД., 1996. – 200 с.
9. Житомирська область : Географічний атлас : Моя мала Батьківщина / [Під ред. М. Ю. Костриці]. – К. : Видавництво «Мапа», 1999. – 20 с.
10. Костриця М. Ю. Рідний край : Посібник для вчителів і учнів Житомирщини / М. Ю. Костриця. – Житомир : СМП «Житомир-РІКО-ПРЕС-РЕКЛАМА», 1994. – 192 с.
11. Корбут Г. О. Геологічна будова Житомирщини / Г. О. Корбут. – Житомир : Житомирська обласна друкарня, 1998. – 16 с.
12. Лукин Е. И. Зоология / Е. И. Лукин. – М. : Высшая школа, 1981. – 400 с.
13. Національний атлас України / [наук. редкол. Л. Г. Руденко та ін.]. – К. : ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с.
14. Новиков В. С. Школьный атлас определитель высших растений : книга для учащихся / В. С. Новиков, И. А. Губанов. – М. : Просвещение, 1985. – 239 с.
15. Новоград-Волинський район в цифрах і фактах / [Укладач – управління економіки районної державної адміністрації]. – Новоград-Волинський : 2007. – 50 с.
16. Петров В. В. Растительный мир нашей Родины / В. В. Петров. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.
17. Природа Житомирщини / [В. А. Андронюк, В. Ф. Багінський, Н. Т. Бакка та ін.]. – К. : Вища школа, 1984. – 144 с.
18. Природа Украинской ССР : Ландшафты / [А. М. Маринич, В. М. Пашенко, П. Г. Шищенко] ; под ред. А. М. Маринича. – К. : Наукова Думка, 1985. – 222 с.
19. Природа Украинской ССР : Растительный мир / [Т. Л. Андриенко, О. Б. Блюм, С. П. Вассер и др.] ; под ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К. : Наукова Думка, 1985. – 208 с.
20. Редкие и исчезающие растения и животные Украины. Справочник / [Под ред. К. М. Сытника]. – К. : Наукова Думка, 1988. – 254 с.
21. Рослый И. М. Палеогеография антропогена / И. М. Рослый. – К. : Вища школа, 1982. – 173 с.
22. Стратиграфічний кодекс України / [Під ред. колегія : Ю. В. Тесленко (відп. ред.), П. Ф. Гожик, К. Ю. Єсипчук та ін.]. – К. : Національний стратиграфічний комітет України, 1997. – 24 с.
23. Урал у мініатурі. Природні багатства Житомирщини : їх вивчення та перспективи використання / [Г. А. Корбут, М. Ю. Костриця, П. В. Литвак та ін.] ; під ред. В. Г. Комар. – Житомир : Житомирська обласна друкарня, 1996. – 241 с.
24. Янушкевич М. Скеля «Кам'яний гриб» і сьогодні / М. Янушкевич // Лесин край. – 1998. – № 44 (9279). – С. 3.
25. Ясаманов Н. А. Популярная палеогеография / Н. А. Ясаманов. – М. : Недра, 1985. – 136 с.

ЗМІСТ

Передмова	3
Географічне положення	4
Геологічна будова, палеогеографія та корисні копалини	6
Рельєф	14
Клімат	16
Водні ресурси	18
Флора та фауна	20
Ґрунтовий покрив	24
Ландшафти	27
Природно-заповідний фонд	30
Література	33

Навчально-методичне видання

Сергій Дорошкевич, Петро Дорошкевич

**ПРИРОДА
НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ:
ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС**

Відповідальні за випуск – С. Лихота, О. Лісовий

Дизайн обкладинки – О. Баратинська

Редактор – А. Саїбова

Дорошкевич Сергій Петрович – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник Інституту географії Національної академії наук України (м. Київ). Народився 25.12.1984 у м. Вінниці. Із 1988 року проживав у с. Орепи Новоград-Волинського району Житомирської обл. У 2002 році закінчив Орепівську ЗОШ І–ІІІ ст. У 2007 році здобув вищу освіту на природничо-географічному факультеті Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. У тому ж році вступив до аспірантури Інституту географії НАН України. У 2012 році захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «Геоморфологія та палеогеографія». Брав активну участь у комплексних палеогеографічних експедиційних дослідженнях різних територій України (Побужжя, Поділля, Полісся, Волинь, Придніпров'я, Причорномор'я).

Контакти: dsp.paleo.geo@ukr.net; тел. роб. 044 234 92 57, тел. моб. +38 067 648 07 05

Дорошкевич Петро Олексійович – відмінник освіти України, вчитель географії вищої категорії, старший вчитель Орепівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Новоград-Волинського району Житомирської області. Народився 16.03.1958 у с. Орепи. У 1975 році закінчив Орепівську середню школу. У 1976–1979 роках побував на Балтійському, Чорному, Середземному, Червоному морях, Атлантичному та Індійському океанах. Із 1980 по 1985 рік навчався на природничо-географічному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського, учасник географічних експедицій до Криму, Кавказу, Сахаліну, полярної частини Західносибірської низовини.

Контакти: dpo_ogery@i.ua; тел. роб. 041 41 62 340 , тел. моб. +38 098 274 01 05